

10. Степаненко В. Гражданское общество как дискурс и социальный нормативный порядок в социологии Джеффри Александера / Виктор Степаненко // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2006. - №2. – С. 5-23.

Кузьмін Віктор Володимирович – кандидат соціологічних наук, доцент кафедри соціальної роботи Запорізького національного технічного університету

Яковенко Ольга Костянтинівна – студентка 2-го курсу, кафедра соціальної роботи Запорізького національного технічного університету (група ГП-314)

Солоха Марина Анатоліївна – студентка 2-го курсу, кафедра соціальної роботи Запорізького національного технічного університету (група ГП-314)

УДК 316.614

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ТА НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ АДАПТАЦІЇ ОСІБ ІЗ СИРІТСЬКИМ ДИТИНСТВОМ У ВНЗ УКРАЇНИ

Статтю присвячено розгляду соціально-психологічних та нормативно-правових аспектів адаптації осіб із сирітським дитинством у ВНЗ України. Проаналізовано основні соціально-психологічні та фізіологічні особливості сиріт та їх вплив на показники навчання та виховання. Досліджено соціальну взаємодію представників навчальних закладів, піклувальників та сиріт. Проведено порівняльний аналіз студентів із сімей опікунів (піклувальників) та колишніх випускників інтернатних закладів.

Ключові слова: адаптація, соціалізація, студент-сирота, ВНЗ, агент, опіка.

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ И НОРМАТИВНО-ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ АДАПТАЦИИ ЛИЦ С СИРОТСКИМ ПРОШЛЫМ В ВУЗАХ УКРАИНЫ

Статья посвящена рассмотрению социально-психологических и нормативно-правовых аспектов адаптации лиц с сиротским детством в ВУЗах Украины. Проанализированы основные социально-психологические и физиологические особенности сирот и их влияние на показатели обучения и воспитания. Исследовано социальное взаимодействие представителей учебных заведений, опекунов и сирот. Проведен сравнительный анализ студентов из семей опекунов (попечителей) и бывших выпускников интернатных учреждений.

Ключевые слова: адаптация, социализация, студент-сирота, ВУЗ, агент, опека.

SOCIO-PSYCHOLOGICAL AND LEGISLATIVE ASPECTS OF OF ADAPTATION OF PERSONS THAT HAVE ORPHAN PAST OF IN THE HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS UKRAINE

The article is devoted to consideration of socio-psychological and normative and legal aspects adaptation people that have orphan past of in higher educational institutions of Ukraine. Author analyzes the main socio-psychological and physiological characteristics of orphans and their impact on of teaching and education. Researched social interaction of representatives of educational institutions, trustees and orphans. A comparative analysis of students from families of guardians (trustees) and former graduates of orphanages.

Key words: adaptation, socialization, student-orphan, UNIVERSITIES, agent, care.

Постановка проблеми. Як свідчить офіційна статистика, в останні десятиріччя відбувається прискорений ріст сирітства [6]. Система ВНЗ України (659 закладів) готує фахівців, у тому числі із числа абітурієнтів пільгових категорій, зокрема – сиріт. Загальна

кількість сиріт у ВНЗ МОН складає понад 8 500 тисяч студентів [6].

Виховання та навчання сиріт у ВНЗ є державною справою, що вимагає особливого планування, фінансування, управління та координації зусиль між усіма агентами соціалізаційних впливів на молодіжне середовище. Під час навчання у ВНЗ в студентах закладаються фундаментальні основи особистості, її здатності до адекватної оцінки соціальних процесів тощо.

Мета дослідження: розгляд соціально-психологічних та нормативно-правових аспектів адаптації осіб із сирітським дитинством у ВНЗ України

Емпіричну базу дослідження становлять результати власного соціологічного дослідження, проведеного весною 2016 року – анкетне опитування «Аналіз проблем студентів-сиріт у вищих навчальних закладах» ($n = 440$), у якому взяли участь студенти-сироти, студенти, позбавлені батьківського піклування, особи з їх числа та студенти, які у віці після 18 років залишились без батьків.

У ході дослідження використано **методи:** порівняльний методи аналізу документів, абстрагування – для порівняння теоретичної та емпіричної характеристик студентів-сиріт як окремої специфічної соціальної групи; метод формалізації й типологізації за ознакою дієвості впливу кожного агента – для визначення агентів соціалізації студентів-сиріт; порівняльний аналіз документів і статистичних даних, нормативно-правових документів – для дослідження практик застосування нормативно-правової бази щодо соціальної підтримки студентів-сиріт в Україні; спеціальні емпіричні методи – для дослідження вітчизняних реалій соціалізації студентів-сиріт у ВНЗ; вторинний соціологічний аналіз, типологічний аналіз проблем сиріт – для виявлення параметрів соціального діагностування особливостей соціалізації цих осіб в умовах ВНЗ; індивідуальні інтерв'ю, вторинний соціологічний аналіз, включене спостереження – для визначення проблем студентів-сиріт в українських реаліях; анкетування – для збору соціологічної інформації з метою діагностування особливостей соціалізації сиріт в умовах вітчизняних ВНЗ; експертні та стандартизовані інтерв'ю, спостереження, біографічний та історично-порівняльний методи – для дослідження соціалізації випускників ВНЗ із числа сиріт у постнавчальний період.

Для досягнення мети необхідно вирішити наступні **задачі дослідження:** на емпіричному ґрунті дослідити соціальну взаємодію сиріт із основними агентами їх соціалізації під час навчання у ВНЗ; здійснити порівняльний аналіз студентів-сиріт із сімей опікунів та з інтернатних закладів; визначити соціально-психологічні та нормативно-правові аспекти адаптації осіб із сирітським дитинством у ВНЗ України.

Виклад основного матеріалу. Основними формами влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, є: усиновлення, встановлення опіки, піклування, передача до прийомної сім'ї, дитячих будинків сімейного типу, до закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

В розрізі діяльності ВНЗ, більшість сиріт вступає вже із організованою формою влаштування. Найбільш поширеними формами є опіка (піклування), зустрічається також вступ випускників інтернатних закладів. У загальнодержавному масштабі помічається така ж тенденція. За даними Держкомстату України, станом на 1 січня 2016 року, під опікою та піклуванням перебувало понад 62 тисячі дітей-сиріт [6].

Багато науковців термінологічно зводить класифікацію агентів соціалізації до своєї рідної їх рубрикації. Аналізуючи праці соціологів, соціальних психологів та соціальних педагогів пропонуємо своєї ієрархії агентів соціалізації для сиріт. Для наочності та узагальнення цих агентів подамо їх у вигляді табл. 1.

Говорити про ефективність соціалізації лише за умов отримання диплома про вищу освіту було б неправильно, адже його наявність декларативно свідчить лише про факт навчання та його завершення представниками цієї категорії громадян. Підвищення якості навчання,

усвідомлення мотиваційної необхідності, самореалізації, вміння користуватись новітніми освітніми технологіями можливо лише в процесі здобуття студентом-сиротою вищої освіти завдяки використанню засобів вищої освіти. Також варто встановити, що є освіта для сироти? Це один із можливих засобів самореалізації чи її передумова? Для будь-якої людини критерієм соціалізації є наявність вищої або професійної освіти й можливість реалізувати себе в будь-якій сфері суспільного життя за власним бажанням.

Таблиця 1

Класифікація агентів соціалізації

Агенти соціалізації	Зразки
Макроагенти	Держава, суспільство, етнос
Мезоагенти	Групи людей, пов'язані національною ознакою; регіон, населений пункт, субкультура
Мікроагенти	Сім'я, групи однолітків, різні організації (виховні, добровільні, релігійні, контркультурні тощо)
Агенти індивідуальної дії	Кумири, ідеалізовані образи, піклувальники, куратори, викладачі тощо
Агенти групової дії	Інтернатні заклади, ВНЗ, академічні групи, оточення друзів, гуртки, секції, студентські гуртожитки, органи самоврядування, інші об'єднання
Агенти інституціональні	Освіта, економіка, релігія, сім'я тощо
Агенти неінституціональні	Культура, мораль, молодіжна (студентська) субкультура, Інтернет, соціальні мережі, ЗМІ
Агенти прямої дії	Сім'я, близьке оточення (піклувальники, вихователі, друзі), освіта, заклади культури, дозвілля тощо
Агенти непрямой дії	Політика, право, ЗМІ тощо

Це дає підстави констатувати значущість для студента-сироти такого агента соціалізації, як ВНЗ (де агентами є викладачі, академічні групи, студентські організації). Встановлено, що в умовах кредитно-модульної системи студентам-сиротам необхідно працювати над саморозвитком і самовдосконаленням з підвищеною ретельністю та посидючістю, однак у більшості випадків останнє залишається нерозвинутою нормою.

Засобами впливу в цьому разі є віртуальне спілкування, поширення інформаційних технологій у навчальній діяльності; навчання тайм-менеджменту тощо. Встановлено, що студентський гуртожиток є окремим агентом соціалізації, в якому студенти перебувають більшу частину вільного від навчання часу, а тому визначено необхідність приділення додаткової уваги питанню їх перебування в гуртожитку вихователями та адміністрацією цих підрозділів.

Нами зроблено висновок, що за відсутності такого важливого агента соціалізації, як сім'я, сам процес соціалізації в студентів-сиріт відбувається лише частково. Сім'я заміщується іншими агентами, такими як інтернатні заклади, сім'ї опікунів (піклувальників), практики яких обумовлені в нормативно-правовій базі України.

З огляду на найбільшу поширеність цих форм утримання, є сенс розглянути особливості соціалізації сиріт із сімей піклувальників та з інтернатних закладів.

Сім'ї піклувальників є одними із найбільш вагомих індивідуальних агентів прямої дії. Саме вони із моменту призначення органами опіки та піклування здійснюють свій прямий вплив на підопічних.

Загальноприйнята практика призначення опікунів (піклувальників) з числа найближчих родичів – діда, баби, тітки, дядьки, сестри, брата тощо. Тобто опікуном, піклувальником призначається переважно особа, яка перебуває у сімейних, родинних відносинах з підопічним, з урахуванням особистих стосунків між ними, можливості особи виконувати обов'язки опікуна чи піклувальника.

Також, згідно з останнім посиленням, соціальний супровід дітей, які перебувають під опікою, піклуванням, здійснюється центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді за місцем проживання дитини з опікуном.

Є різні підходи до формування соціальної роботи зі студентами у ВНЗ. За часів Радянського союзу головними виконавцями виховної роботи вищої школи були куратори академічних груп. Також вирізнялась у той час роль та місце комсомольських організацій. За останні два десятиліття інститут кураторства майже зник зі студентського життя, і на це є свої суто «економічні» причини.

Правонаступниками комсомольських організацій у наш час стали студентські профспілки та органи студентського самоврядування (далі - ОСС) ВНЗ у різних формах. Так, перші є яскравими захисниками прав та інтересів студентської молоді, другі ж активно набирають оберти. Контингент «співробітників» студентського самоврядування формується різними способами: у когось вирішальною була порада близьких чи знайомих, у когось рідні працювали у правозахисних (чи просто громадських) організаціях, у когось просто багато вільного часу, покликання працювати на суспільний результат, або така діяльність закладена в рамках особистої «генетичної» програми.

Виховна робота у більшості вищих навчальних закладів здійснюється здебільшого в рамках щорічних разових заходів. Для якісної соціалізації сиріт необхідно вести цілий ряд комплексних заходів, які б в цілому забезпечували гармонійний розвиток підопічних, сприяли б змістовному навчанню, залучали їх до спортивно-масової, наукової, громадської діяльності, створювали відповідні мотивації та, врешті-решт, відчували б власну відповідальність за підготовку цієї категорії студентів до дорослого життя.

В умовах ВНЗ також соціальний супровід дітей-сиріт також можуть здійснювати соціальні працівники, психологи, які і повинні в основному відповідати за цей напрямок соціальної роботи.

Діяльність інституту опіки та піклування базується на ст. 243-251 Сімейного Кодексу України [7].

Законодавцем передбачено, що над дитиною-сиротою, яка не досягла чотирнадцяти років, встановлюється опіка, а над дитиною-сиротою у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років – піклування. Опікун стає піклувальником до досягнення дитиною повноліття.

Щодо особи опікуна (піклувальника), то вона має бути повнолітньою дієздатною особою. При призначенні дитині опікуна або піклувальника органом опіки та піклування, враховуються особисті якості особи, її здатність до виховання дитини, ставлення до неї, а також власне бажання самої дитини. Перш ніж встановити опіку, уповноважені на те органи багаторазово та ретельно перевіряють потенційного опікуна на зловживання спиртних напоїв, наркотичних засобів тощо.

До того ж, встановлення опіки та піклування не припиняє права дитини на аліменти, пенсії, інші соціальні виплати, а також на відшкодування шкоди у зв'язку з втратою

годувальника. Обов'язки осіб з опіки та піклування щодо дитини виконуються опікуном та піклувальником безоплатно.

Контроль за діяльністю опікунів і піклувальників здійснюється органом опіки та піклування із залученням громадськості шляхом планових відвідувань осіб, які перебувають під опікою або піклуванням. У розрізі діяльності ВНЗ має здійснюватись діалог сиріт із соціальними працівниками, кураторами академічних груп, представниками адміністрації деканатів, та у разі потреби - викладачами університету з питань отримання освіти, залучення до громадсько-корисної роботи тощо.

На практиці опікун (піклувальник), замінює собою недостатню компоненту батьківства. Саме з нього дитина-сирота має чи не останню в житті можливість копіювати соціальний досвід власної сім'ї, розширювати кругозір, поглиблювати знання.

Опікунська сім'я, як правило, складається із парних осіб жіночої та чоловічої статі – баби та діда, тітки та її чоловіка, дядьки та його жінки, сестри та брата тощо. Так, якщо у дитини немає батька, то його функції виконує дід, при відсутності матері – її функції виконує бабуся і т.д. Діти в таких сім'ях виростають досить таки зрілими та підготовленими до життя, а інколи навіть більш адаптованими, ніж можна було б спрогнозувати від біологічних батьків.

Опікуни (піклувальники) з числа рідних, пройшовши «власну школу життя», маючи неоціненний досвід виховання, у більшості випадків здатні до більш змістовного виховання та сприяння розвитку сиріт, аніж із власними дітьми.

При підборі кандидатів на опіку, піклування, вихователів до сімейних дитячих будинків, необхідно чітко розуміти, що за веденням цілого комплексу робіт з виховання сиріт треба вести ретельне спостереження. Діти, які до моменту встановлення опіки вже мали негативний досвід перебування «на вулиці», в інтернатних закладах можуть мати стійкі відхилення, які інколи не під силу побороти опікунам самотужки. Для виконання корекційної роботи необхідно залучити фахівців різних установ, Служб у справах дітей, Центрів соціальних служб, дитячої поліції, соціальних (чи психологічних) підрозділів освітніх закладів тощо.

Особливості соціалізації у ВНЗ сиріт з інтернатних закладів. До інтернатних закладів (будинки дитини, дитячі будинки, школи-інтернати тощо) дитина може бути влаштована тільки в разі, коли було вичерпано всі можливості щодо влаштування її в сім'ю, у т.ч. сім'ю опікунів.

У практичній діяльності головним поставщиком більшості інтернатних закладів є напряму деформоване суспільство. Окремі індивіди суспільства, в результаті своєї девіантної поведінки чи деформованого світосприйняття, продукують крайні випадки у сімейних правовідносинах. А саме: самоусунення батька (матері) від виховання дитини, негаразди у двохсторонніх відносинах батька та матері, невирішеність житлового питання, відсутність системної роботи у популяризації сімейних форм виховання, слабка соціальна підтримка державою молодих сімей тощо.

Другим «поставщиком» інтернатних закладів є дитячі будинки. До дитячих будинків діти потрапляють з пологових будинків через відмову матері, через смерть матері під час пологів, через загибель (смерть) батьків тощо.

Психологічний портрет дітей-сиріт вельми різний. В залежності від набутого соціального досвіду, від факту та тривалості проживання у сім'ї і виховання матір'ю та батьком, створюється підґрунтя якісної соціалізації дитини. Чим довше дитина проживала у сім'ї, тим більш повно сформована її картина світу, закладено підвалини адаптованої та соціалізованої особистості і т. ін.

Якщо ж у сім'ї був відсутній батько, потенційно формувалась патернальна депривація, деформувалась психіка дитини, ускладнювалась соціалізація. Дослідник Гольдфарб (США) порівняв дітей, які виховувались у інституціях із дітьми з прийомних сімей, і виявив, що

перші мали значно нижчі показники, зокрема у тестах на визначення рівня інтелекту, а отже, наслідки раннього відокремлення батьків від дітей є довготривалими. Джон Боулбі (Великобританія) висунув теорію материнської депривації після того, як оглянув дітей, які були вилучені від родини[4, 16].

Діти з інтернатних закладів в силу «масового» виховання, відчуваючи відсутність сімейної підтримки батьків, починають капсулюватись від суспільства. Тут має місце формування зниженої ініціативності, збіднення словникового запасу, зниження зацікавленості, апатія до нових вражень, діти не вміють планувати свої дії на найближчий час, вони імпульсивні, майже не здатні зосередитись на певному завданні, кволі, апатичні, замкнені, у них відсутнє почуття емпатії.

Кожна дитина в інтернатному закладі вимушена одночасно адаптуватись до більшої кількості однолітків, аніж діти, які проживають у сім'ях. Контакти між ними встановлюються поверхові, дитина не бачить тієї особи (двох-трьох осіб), із якою можна вести діалог, та яка сприятиме змістовній соціалізації.

Навіть якщо встановлюється контакт із певним посадовцем, то дитина зазвичай помічає, що в такий спосіб контактують і інші, а це призводить до елементарних ревнощів, нервових зривів тощо. Постійне оживлення біля дитини не дає їй побути на одинці, дитина немає власного «кутка», і у таких умовах вона просто не відносить себе до певної групи, суспільства. Звідси і постійні втечі з дитячих будинків та інтернатних закладів, і небезпека загострення психічних розладів тощо.

Довгі роки у суспільстві побутувала думка, що інтернатні заклади здатні повноцінно замінити сім'ю. Теоретичний аналіз відсутності материнської турботи, материнської депривації в цілому, катастрофічно відбивається на становленні особистості, на психологічному та фізичному здоров'ї підлітків. Життя у закритих закладах, якими є інтернати, істотно знижує здатність дітей та підлітків до формування соціального здоров'я, міцних та надійних взаємовідносин із суспільством, знижує ймовірність позитивної адаптації до дорослого життя, провокує розподіл людей на «своїх» та «чужих», робить життєву перспективу «розмитою», у більшості дітей проявляється схильність до утриманства, у них не налаштоване продуктивне спілкування з дорослими, образ майбутнього взагалі туманний.

Негативні наслідки інституційної опіки полягають у наступному [3, с. 17]: у дітей-сиріт помічено поганий стан здоров'я; неповноцінний фізичний розвиток. Затримка росту є звичайним явищем, розмір голови не відповідає нормі, що є надзвичайно важливим з огляду на розумові проблеми; проблеми зору і слуху. Частково ці проблеми виникають через погану дієту, частково – через погано встановлений діагноз та лікування, частково – через відсутність емоційної та фізичної стимуляції – явище, особливо притаманне державним закладам опіки.; значне відставання моторики у дітей; когнітивні та соціальні здібності. Доведено, що діти, які виховуються в інституційних закладах опіки, мають значні відставання в інтелектуальному розвитку (наприклад, у навичках мовлення та вмінні концентруватися на навчанні). Чеський психолог Зденек Матейчек, враховуючи наведені особливості, увів новий термін - «інституційна депривація»; жорстоке поводження у подальшому житті.

Порівняльний аналіз студентів-сиріт із сімей опікунів та з інтернатних закладів. Підлітки-сироти із сімей опікунів емоційно більш стійкі, схильні до емпатії, проявляють себе більш активно, життєрадісні, вміють будувати плани та перспективи на майбутнє, ведуть себе більш впевнено під час бесід.

У випадку пізнього оформлення опіки (піклування), недобросовісного виконання опікунами своїх обов'язків, важкого характеру підопічного, інколи помічаються невміння організувати себе на плідну працю, виявляються складнощі у спілкуванні, слабе усвідомлення власних перспектив, мотивації до здійснення якісної трудової кар'єри тощо.

Набагато глибші проблеми у абсолютної більшості випускників інтернатних закладів. Життя їх плине без довгої перспективи, вони не наповнюють його реальним змістом, не здатні відразу підібрати інструмент до досягнення мети, боязко приймають самостійні рішення, їм також притаманна недооцінка себе, відсутність культури спілкування та емоційної культури зокрема.

У більшості сиріт з інтернатів відсутня адекватна самооцінка, чого не скажеш про сиріт із сімей піклувальників. Постійні відхилення від норми є постійними супутниками більшості випускників інтернатних закладів, правопорушення найбільш часто виникають у тих, хто в дитинстві відчував нестачу батьківської любові, тепла, турботи [1-2]. Діти з цих закладів мають серйозні хронічні захворювання, психічні розлади, підвищений суїцидальний ризик. Досить таки психологічно важко сприймається відсутність близької людини з числа близьких. У більшості випадків готові приймати лише асоціальні форми поведінки (алкоголізм, наркоманія тощо), не вміють змістовно організувати власне дозвілля.

Одна із переваг сімей опікунів – це наявність позитивної оцінки з боку дорослих, моральної та емоційної підтримки тощо. Діти із сімей (навіть із сімей піклувальників), мають набагато кращі показники адаптації, аніж діти з інтернатів. У них більш чітко сформовано картину світу, вони мають досягнення у навчанні та спорті, до моменту повноліття вони чітко визначаються із професійною спрямованістю, вибором чоловіка (дружини), ставлять перед собою реальні плани, адекватні до місця у суспільстві.

Одною із найскладніших проблем є ще й питання отримання житла у сиріт, які його не мають. З цією метою, законодавчо передбачена необхідність постановки на чергу для отримання житла, але через відсутність державних коштів на будівництво житла, майже не надається сиротам-випускникам як таке. Чи не єдиним регіоном в Україні, де будують соціальне житло, є Запорізький. Цей регіон є зразком впровадження програм забезпечення соціальним житлом випускників інтернатних закладів та дітей із числа дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, які перебували в дитячих будинках та інтернатних закладах, під опікою або піклуванням тощо. Так, влада Запорізької області організувала створення соціального гуртожитку в м. Мелітополь. Сироти, яким поталанило проживати в цьому об'єкті, мають також можливість навчання у навчальних закладах міста – ПТНЗ, коледж, академія.

Враховуючи питання потреби значного фінансування інтернатних закладів та їх слабку якість соціалізаційного впливу на дітей та підлітків, найближчим часом планується реорганізація стандартних інтернатних закладів до виду дитячих будинків сімейного типу.

Дитячі будинки сімейного типу по всьому світі є найбільш якісними агентами соціалізації сиріт прямої дії. Наочно демонструють високу якість роботи «найнятих» батьків-вихователів, які працюють на постійній основі із постійною групою дітей до 10 осіб, при фінансуванні яке майже в чотири рази економніше від інтернатних закладів, та десятки разів більш змістовно готують дітей до дорослого життя.

Матеріальне забезпечення студентів-сиріт. Коли на момент вступу студент вже мав соціальний статус сироти, йому вже мала б бути призначена пенсія по втраті годувальника. Цей вид матеріальної підтримки передбачений у відповідності до закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» [7].

Аналізуючи чинне законодавство можна виявити орієнтовний перелік пільг та гарантій студентам-сиротам [7], а саме:

- абітурієнти із числа дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, приймаються до навчальних закладів поза конкурсом;
- дітям-сиротам при вступі до ВНЗ надається безкоштовно комплект нового одягу і взуття на суму не менш як 12 неоподаткованих мінімумів доходів громадян, а також грошова допомога в розмірі не менш як 2,5 неоподаткованого мінімуму доходів громадян. Діти-сироти

зараховуються на повне державне утримання і в період навчання до досягнення ними 23-річного віку забезпечуються продуктами харчування, одягом, взуттям і м'яким інвентарем за нормами, встановленими для вихованців шкільного віку;

– при досягненні 18-річного віку виплачується не менш 35 неоподаткованих мінімумів доходів громадян для первісного придбання предметів гардероба та текстильної білизни (щорічне поповнення предметів гардероба та текстильної білизни не повинні перевищувати 65% від нормативів для первісного придбання одягу та взуття);

– щорічна допомога для придбання навчальної літератури в розмірі трьох мінімальних ординарних (звичайних) академічних стипендій за рахунок коштів, що передбачаються для навчальних закладів у відповідних бюджетах;

– діти-сироти, які перебувають під опікою (піклуванням), студенти із числа колишніх вихованців дитячих будинків і шкіл-інтернатів на період навчання у ВНЗ забезпечуються обідами і безплатним проживанням у гуртожитку. При працевлаштуванні після закінчення навчального закладу їм виплачується одноразова грошова допомога в розмірі двох прожиткових мінімумів, а також видається одяг і взуття на суму не менш як 16 неоподаткованих мінімумів доходів громадян. За бажанням випускникам навчальних закладів може бути виплачена грошова компенсація в розмірі, необхідному для придбання одягу і взуття;

– надання студентам-сиротам місць у студентських гуртожитках є першочерговим. У разі проживання сиріт у гуртожитку їм надаються такі самі права, як і іншим мешканцям гуртожитків. При поселенні до гуртожитків вони проходять усі необхідні інструктажі з техніки безпеки, користування електричними та газовими приладами, які є в наявності; ознайомлюються з правилами внутрішнього трудового розпорядку; отримують перепустку, де вказується житлове місце, проводиться реєстрація мешканця, постановка на військовий облік, надається необхідний інвентар, комплект білизни тощо. З метою оповіщення керівництва гуртожитку, студентської ради гуртожитку студенти-сироти повинні завчасно попереджати їх при залишенні гуртожитку на тривалий час (більше ніж 5 діб);

– на рівні з усіма студентами сироти можуть залучатись до господарських робіт із самообслуговування (підтримання порядку й чистоти в місцях проживання та загального користування тощо). Мають право користуватись приміщеннями навчального, культурно-побутового, медичного й спортивного призначення, камерами зберігання, іншим обладнанням та майном гуртожитку. З-поміж інших прав має право обирати органи студентського самоврядування гуртожитку й бути обраним до їх складу, через органи студентського самоврядування гуртожитку брати участь у вирішенні питань, пов'язаних з поліпшенням житлово-побутових умов, організації культурно-виховної роботи і дозвілля, роботи працівників гуртожитку та інших передбачених «Примірним положенням про студентський гуртожиток вищого навчального закладу» [7, с. 341]. Соціальному супроводу в студентському гуртожитку можуть сприяти додатково вихователі та завідувач гуртожитку, представники органів студентського самоврядування та первинних профспілкових організацій;

– студентам-сиротам призначається соціальна стипендія, а в разі особливих досягнень у навчанні, громадській, спортивній чи аматорській діяльності можуть бути призначені іменні стипендії органів державної влади, місцевого самоврядування, різних громадських організацій тощо;

– студентам ВНЗ із числа сиріт щорічно надається матеріальна допомога за рахунок стипендіального фонду, а також коштів, передбачених на утримання зазначених закладів, у розмірі не менш як 8 неоподаткованих мінімумів доходів громадян;

– у період канікул студентам-сиротам виплачуються добові за час перебування в дорозі (туди і назад) та вартість проїзду транспортом до закладів чи сімей, де вони виховувалися;

– зарахованим на повне державне утримання студентам із числа дітей-сиріт, що не виїжджають до місць організованого відпочинку в дні канікул, а також під час їх хвороби видається готівка в межах установленої норми на харчування;

– дітям-сиротам, які навчались у ВНЗ і перебували на повному державному утриманні, при їх працевлаштуванні видається одяг, взуття, м'який інвентар і обладнання на суму, не менш 40 неоподаткованих мінімумів доходів громадян, а також одноразова грошова допомога в розмірі шести прожиткових мінімумів. За бажанням випускникам навчальних закладів може бути виплачена грошова компенсація в розмірі, необхідному для придбання одягу і взуття;

– діти-сироти після закінчення (припинення) навчання в державному навчальному закладі, а також молодь цієї категорії після проходження строкової служби в Збройних силах України забезпечуються позачергово впорядкованим житлом. Для цього соціальний працівник повинен всіляко сприяти у питанні постановки на облік для отримання житла – районні адміністрації за місцем проживання сиріт, БТІ тощо;

– збереження права на житло (яке було успадковане від батьків чи інших рідних);

– студенти ВНЗ повинні безкоштовно проходити медичне обслуговування та обов'язкові медичні огляди, які здійснюються двічі на рік;

– студенти ВНЗ мають змогу покращувати стан здоров'я шляхом безкоштовного оздоровлення в санаторіях-профілакторіях ВНЗ, спортивно-оздоровчих таборах, лікувально-оздоровчих комплексах;

– також передбачено видачу студентам сиротам «Єдиного квитка» встановленого зразка, при пред'явленні якого надається право на безкоштовне відвідування кінотеатрів, виставок, музеїв, спортивних споруд, безкоштовний проїзд у громадському міському (приміському) транспорті (крім таксі).

Як видно зі сторони права, особливих проблем з утриманням не існує, законодавець врегулював основні питання життя, проживання, харчування, надання академічних (соціальних) стипендій, різні види заохочень тощо.

Фінансування студентського життя сиріт у вищих навчальних закладах є цілком достатнім, у середньому відповідає рівню середньої заробітної плати в Україні. ВНЗ зобов'язані і виплачують в строк законодавчо визначені кошти студентам-сиротам. Скоріше за все, проблема полягає в іншому – в невмінні використовувати «кишенькові» кошти, яка призводить до того, що для підтримання молодіжної субкультури, молодіжної моделі поведінки, деяка частина сиріт спускає кошти не за призначенням. Через це, в певні моменти життя кошти є, потім вони витрачаються повністю. Тим самим, витрачаються кошти, час, накопичуються академічні заборгованості тощо, і все це веде до погіршення соціалізації, створення несприятливих умов подальшого навчання і виховання.

На емпіричному рівні підтверджено існування проблеми, що сироти розділяють оточення на «ми» та «вони» (ми – це друзі з інтернатних закладів, знайомі сироти; вони – це решта оточення). Це показують результати відповідей на запитання, пов'язане зі зв'язками із друзями з попередніх місць навчання: 18% сиріт із сімей піклувальників не підтримують зв'язків із друзями із середніх шкіл, інтернатних закладів; 9% респондентів із державних форм виховання також не підтримують таких зв'язків. Аналізуючи розподіл відповідей на це запитання, можна зробити висновок, що істотна частина студентів-сиріт не підтримує своїх колишніх соціальних зв'язків, а тому є підстави вважати, що вони не так якісно проходять процес соціалізації, як їх однолітки зі звичайних сімей.

До наслідків цієї проблеми можна зарахувати високий рівень конфліктності. У разі виникнення конфліктних ситуацій, наприклад з викладачами ВНЗ, 24% сиріт займають позицію ініціаторів конфлікту, а 51% респондентів вважають, що ініціаторами конфлікту були студент-сирота та викладач (співробітник) ВНЗ. У разі виникнення конфліктних ситуацій зі

студентами ВНЗ 73% сиріт відповіли, що ініціаторами конфлікту були вони та інші студенти ВНЗ.

З наведених відповідей стає зрозуміло, що студенти-сироти не мають достатнього досвіду з конструктивного вирішення конфліктних ситуацій, на рис. 1 подано відповідну діаграму конфліктологічних взаємодій з основними агентами їх соціалізації у ВНЗ.

Цікаво також дослідити очікування студентів-сиріт щодо планування та створення сім'ї. Нами встановлено, що близько 50% студентів-сиріт із різних форм утримання зазначають, що не планують створення сім'ї в близькому майбутньому. Це свідчить про наявність проблем і в цій площині.

Досить важливим чинником є статевий компонент у вихованні, враховуючи слабкий соціальний досвід сиріт, цей бік соціального життя теж потребує корегувань. Враховуючи особливості проведеного соціального діагностування, дослідити орієнтації було б досить важко. Так, на думку Н. Басова, проблема материнства в юнацькому віці (матерів у віці від 10 до 19 років) в останні десятиліття стає все більш актуальною. Це пов'язано зі зростанням сексуальної активності підлітків, яке приводить до збільшення кількості незапланованих вагітностей та пологів у дівчат-підлітків.

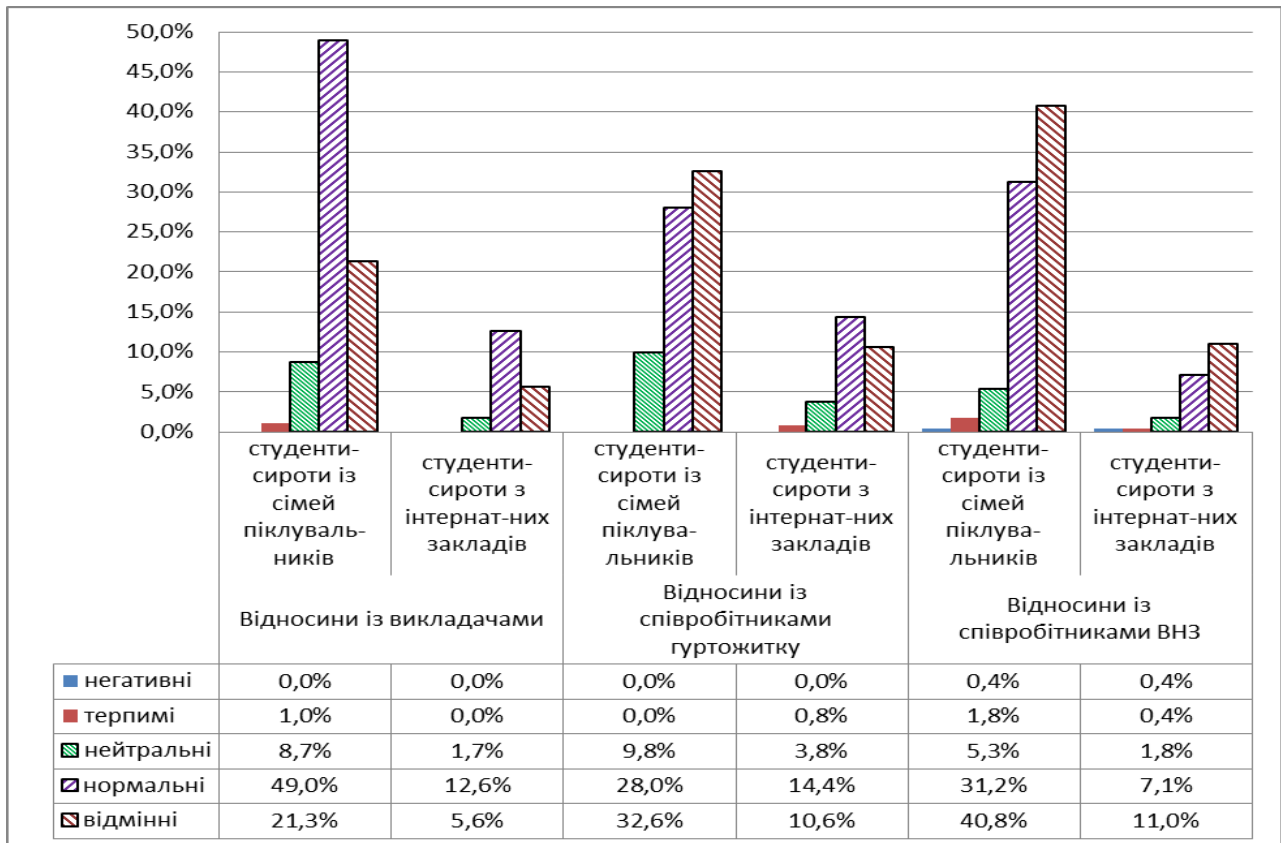


Рис. 1. Діаграма конфліктологічних взаємодій студентів-сиріт із основними агентами їх соціалізації у ВНЗ

Проте цікаво зазначити, що студенти-сироти, які були вихованцями інтернатних закладів, виявляють бажання мати власних дітей, а серед сиріт, які виховувались у сімейних формах

виховання (у тому числі в сім'ях опікунів (піклувальників), 6% респондентів узагалі не планують мати дітей. Можливо, це пов'язано з недоліками виховання в сім'ях опікунів (піклувальників), а можливо, і негативним досвідом реального проживання з біологічними батьками в минулому.

Аналіз даних щодо стану здоров'я свідчить, що 51% респондентів вважають свій стан здоров'я задовільним (не звертаються до лікарів), 15% мають хронічні захворювання, 2% мають інвалідність, решта студентів-сиріт (32%) мають відмінний стан здоров'я. Незважаючи на якісне медичне обслуговування та, здавалося б, відмінне харчування, діти які навчаються у інтернатних закладах значно відстають від своїх однолітків за багатьма параметрами, у тому числі за станом здоров'я. Серед медичних діагнозів досить часто зустрічається невідповідність антропометричних показників (маса тіла не відповідає зросту, більшість підопічних мають різні викривлення хребта, вади опорно-рухової системи). Частина дітей, батьки яких залишили в пологових будинках, узагалі мають незадовільні показники ще при народженні, можливо, через недотримання батьками основних засад здорового способу життя.

Проблемність участі студентів-сиріт у навчальному процесі розглянемо більш детально, адже цей напрям в розрізі діяльності ВНЗ є одним з пріоритетних. Як виявилось, п'ята частина сиріт закриває сесії на оцінку 3,0. Добрі та відмінні показники навчання мають 43,0% опитаних; решта (37%) мають середній бал навчання 3,00-4,00. З відповідей сиріт встановлено, що до вступу до ВНЗ їх успішність була кращою, причому відсоток школярів-відмінників зі вступом до ВНЗ падає вдвічі. Відповідність середніх балів подано на рис. 2. Розглядаючи проблеми академічної неуспішності, зазначимо, що 38% студентів-сиріт мають академічні заборгованості, причому їх кількість варіює від 1 до 11, що відповідає кількості навчальних предметів орієнтовно за 2 навчальні семестри.



Рис. 2. Порівняльна діаграма успішності сиріт у ВНЗ та загальноосвітніх навчальних закладах (у відповідний період життя)

Щодо навчання у вищому навчальному закладі, то половина студентів-сиріт (53%) зазначає, що їх середній бал не змінюється; 25% говорять про збільшення і 22% констатують зменшення цього показника. У загальнодержавному розрізі вчені наголошують на неспинному зниженні головного результату функціонування вищої школи – освіченості студентів, рівня їх професійної компетентності.

Як свідчать проведені інтерв'ю з особами, які відповідальні за ведення виховної роботи у ВНЗ, проблеми з накопиченням академічних заборгованостей на практиці мають більше ніж третина студентів-сиріт. Враховуючи їх соціальний статус, здебільшого емпатійні аспекти з боку адміністрації факультетів ВНЗ до підопічних, у разі їх виникнення ці академічні заборгованості «закривають». Цьому дещо сприяє факт наявності щорічних перевірок ВНЗ різними правоохоронними органами, контрольно-ревізійним управліннями тощо. Правовими підставами до таких перевірок є звернення студентів-сиріт, їх піклувальників щодо правомірності нарахування (ненарахування) виплат студентам із цим статусом.

Згідно з Постановою Кабінету Міністрів України «Питання стипендіального забезпечення» № 882, соціальна стипендія сиротам нараховується лише при складанні заліково-екзаменаційних сесій із середнім балом 3,00–5,00. Таким чином, зрозуміло, що надання стипендії студентам, які мають академзаборгованості, неможливо, адже її призначення призводить до порушення законодавства, нецільового використання коштів бюджету.

Більшість вищих навчальних закладів пов'язує нарахування соціальної стипендії з іншими матеріальними виплатами сиротам, які передбачені нормативно-правовою базою. Як ми вже зазначали, такими виплатами є: соціальна стипендія; кошти на харчування, придбання одягу, взуття, літератури; матеріальна допомога, премії в разі особливих успіхів у різних сферах студентського життя. На нашу думку, пов'язувати нарахування соціальної стипендії з іншими матеріальними виплатами від ВНЗ неправильно. Соціальна стипендія хоч і є пільговою виплатою по суті, але одне з головних її призначень – це заохочення студента. Враховуючи наведені проблеми з призначенням матеріальної підтримки, важливо, щоб у студентів-сиріт не з'явилися утриманські (маргінальні) погляди на життя у ВНЗ, що в дорослому житті може мати негативні наслідки в процесі соціалізації особистості.

У межах нашого дослідження до анкети також було внесено запитання щодо стипендіального забезпечення та матеріальної підтримки. Відповіді респондентів свідчать, що сироти мало орієнтуються в основних своїх джерелах доходів, причому як у кількісному, так і в якісному відношенні. За результатами відповідей респондентів встановлено, що 36% опитаних узагалі не знають розміри та види матеріальної підтримки від ВНЗ. Аналізуючи статистику тих респондентів, які показали більш-менш достовірні дані (53%), можна зробити висновок, що середній розмір щомісячної матеріальної підтримки від ВНЗ становить 2700,00 грн, це відповідає передбаченим нормативам у ВНЗ України (для орієнтиру: станом на 01.05.2016 р. прожитковий мінімум становив 1450,00 грн).

З відповідей в анонімній анкеті випливає, що понад 18% респондентів додатково вказали отримання власної заробітної плати, проте від зазначення її конкретних розмірів утрималась більшість респондентів.

Щодо заохочення, то 3,5% студентів-сиріт отримують його за навчання та різні успіхи у вигляді іменних стипендій (стипендія міського голови, голови обласної адміністрації тощо). Причому розміри цих заохочень варіюють від 220,00 до 1600,00 грн.

Пенсія по втраті годувальника також знайшла своє відображення в анкеті. Середній розмір пенсії по втраті годувальника, яку отримують респонденти, становила 690,00 грн, причому суми варіювали від 300,00 до 1400,00 грн, що можна пояснити різними рівнями заробітної плати їх батьків у відповідні етапи їх життя. Так, 23% студентів-респондентів отримує цей

вид пенсійного забезпечення, але зазначили, що не знають її розміру, або ухилились від відповіді, бо пенсію отримують безпосередньо піклувальники, які в більшості випадків мешкають за місцем основного проживання студентів-сиріт.

Розподіл основних витрат показує, що це питання для респондентів є дещо важким для аналізу, більшість відповіла, що їх витрати менші, ніж джерела постійних доходів. Діапазон витрат варіює від 800,00 до 2800,00 грн (в окремих випадках сума сягає 5000,00 грн). У кишеньковій книзі для випускників інтернатних закладів, яка розроблена для колишніх вихованців цих закладів, досить детально розписано рекомендації щодо планування свого бюджету. Останнім часом також проводиться робота зі створення та видання посібників щодо розвитку життєвих навичок сиротами в різних формах виховання, іноді вони містять у собі інноваційну складову, а саме: розділи про формування бюджету, міжособистісне спілкування, уникнення конфліктів, життєві цілі, гендерні аспекти поведінки, запобігання насильству та торгівлі молодими людьми. Встановлено, що більшість колишніх випускників інтернатних закладів та дітей із сімей піклувальників не вміє якісно планувати свій бюджет. Можливими причинами для перших може бути той факт, що подібні посібники просто не доходять до свого кінцевого читача (хоча їх наклад достатній для повного розповсюдження серед сиріт відповідного віку), а щодо других – то здебільшого це поява утриманських поглядів, у зв'язку з наявністю поруч опікунів (піклувальників), які цьому сприяють.

Попри високий рівень матеріального забезпечення, більшість студентів-сиріт зазначає, що в них виникає потреба додаткового заробітку (69% респондентів). Вихід студентів-сиріт на ринок праці в більшості випадків призводить до пропусків занять, появи академічних заборгованостей, що є першопричиною відрахування студентів із ВНЗ.

Аналізуючи відповіді щодо роботи кураторів академічних груп у теперішній час, розуміємо, що виконується вона далеко не на належному рівні. Проблемою є те, що 19% сиріт на запитання: «Як часто Ви спілкуєтесь з куратором групи?» відповіли, що не знають, хто це. Відповіді сиріт, які б засвідчували недостатнє виконання роботи кураторами, також були: кожен півроку – 13%; раз на рік – 14%, тобто 46% сиріт узагалі не має необхідного контакту з кураторами академічних груп. Нами отримана статистика, яка деякою мірою відображає бездіяльність науково-педагогічних працівників на теренах усієї держави.

У межах авторського соціологічного дослідження передбачено оцінки сиріт щодо проблемної підтримки кураторами академічних груп. Отримані дані вражають: кураторська підтримка майже зникла з діаграм та становить не більше ніж 3% у першому випадку (у сиріт, які мали достатній досвід сімейного проживання) та 2% у депривованих сиріт, колишніх вихованців інтернатних закладів. Приголомшує також думка про особистісний вплив на сприяння навчанню, зростанню – 71 та 62%, відповідно. Заступник декана, декан, ректор користуються популярністю у 6 та 21% респондентів, відповідно.

Аналіз відповідей на запитання анкети № 40–44 свідчить, що до організованого молодіжного руху у ВНЗ не залучено 18% опитаних сиріт, з них 93% із сімей піклувальників та 7% з інтернатних закладів.

За радянської доби також вирізнялась роль та місце комсомольських організацій. правонаступниками комсомольських організацій у наш час стали студентські профспілки та органи студентського самоврядування ВНЗ у різних формах. Так, перші є яскравими захисниками прав та інтересів студентської молоді, другі ж активно набирають обертів. Показово працюють деякі студентські профспілки, згідно із положеннями яких, у більшості організацій є комісія соціального захисту студентів, яка в основному повинна вести облік, посилювати «соціальний супровід», контролювати отримання коштів у вигляді соціальної стипендії, коштів на харчування, літературу, одяг, взуття, оздоровлення тощо. Враховуючи сучасну загальнодержавну підтримку органів студентського самоврядування, доцільно, щоб вони також як громадський орган взяли на себе частину повноважень із соціального супроводу студентів пільгових категорій, тим самим сприяли б їх соціальному становленню.

Далі було поставлено запитання про виникнення можливих форс-мажорів: «При виникненні проблем, до кого б Ви звернулися у першу чергу?» Дещо зріс відсоток відповідей щодо участі опікунів чи піклувальників (порівняно із попередніми розподілами), але збігаються відповіді щодо участі заступника декана, декана, ректора. Також студенти-сироти змінили свою думку щодо діяльній підтримки профспілок та студентських організацій.

У цілому 23% респондентів вважають, що ставлення до них викладачів та співробітників ВНЗ не є позитивним. Це свідчить про недостатню підготовленість не лише кураторів академічних груп, а й інших представників професорсько-викладацького складу ВНЗ, які, за великим рахунком, вважаються науково-педагогічними працівниками.

З погляду соціалізаційної компоненти, цікавими також є відповіді на запитання: «Чи користувались Ви конспектами, навчальними посібниками одногрупників (співмешканців гуртожитку)?» 18% опитаних дали негативну відповідь, а от 68% час від часу користуються ними для підготовки до занять. Схожим за спрямованістю є запитання щодо підготовки до семінарських (практичних) занять спільно з одногрупниками (співмешканцями гуртожитку): 32% сиріт відповідають, що не готувались до семінарських (практичних) занять спільно з одногрупниками (співмешканцями гуртожитку), і 68% стверджують, що так, готувались у такому форматі.

На запитання: «Що заважає Вам навчатись?» найбільш популярними відповідями були такі: «слабкі знання, отримані від попереднього місця навчання»; «особисті лінощі, невміння налаштувати себе на навчання»; «неправильний вибір спеціальності». Лише 4% опитаних відповіли, що їм нічого не заважає.

Десята частина сиріт вважає роки навчання у ВНЗ марнуванням часу. Також цікавим є аналіз соціальної активності сиріт у ВНЗ. Так, 86% не бере участі в наукових заходах; 77% не навчається (не навчались) на додаткових освітніх курсах (наприклад, з іноземної мови тощо); 75% не бере участі в спортивному житті факультету, ВНЗ; 74% не беруть участі в громадському житті ВНЗ (заходи студентського самоврядування); 79% не беруть участі в культурно-мистецькому житті ВНЗ (виступи, концерти тощо); 44% навіть не беруть участі у виборах до органів державної влади та місцевого самоврядування. Загальний аналіз показує, що 10% сиріт виявляють пасивну життєву позицію.

На запитання щодо місця основного проживання, ми отримали такі дані: 55% студентів-сиріт приїхали на навчання з інших населених пунктів (причому з них 24% респондентів – з сільської місцевості (селищ, селищ міського типу), 31% – з міст).

Одним з основних питань, які стоять перед випускниками після закінчення ВНЗ, є питання пошуку подальшого місця проживання. Під час навчання ні студенти-сироти, ні особи, які мають відповідати за проведення виховної, корекційної діяльності і, тим паче, куратори академічних груп навіть не замислюються над цим особливо важливим питанням. У сиріт-випускників з'являється необхідність не лише отримати перше робоче місце та спробувати конкурувати на ринку праці, а ще й знайти собі житло. Згідно з відповідями сиріт, лише 39% респондентів планують проживати в успадкованому житлі, 13% – у житлі піклувальників, решта (понад 48%) – це потенційні особи без місця проживання, які очікують на допомогу держави. Найбільшою проблемою є те, що 13% респондентів очікують отримати житло, яке надається згідно з обліком на квартирній черзі, але не знають, як і куди подати відповідний комплект документів (64%).

Аналізуючи сучасний стан будівництва житла, можна дійти висновку, що в Україні воно майже відсутнє (причому будь-яке: соціальне, нове тощо). Розподіл житлової площі здійснюється з вторинного житлового фонду, у якому якщо й розподіляється житло, то лише те, що перебуває у власності місцевих громад. Згідно із чинною нормативно-правовою базою, діти-сироти після закінчення (припинення) навчання в державному навчальному закладі, а також молодь цієї категорії після проходження строкової служби в Збройних силах України, забезпечуються житлом позачергово. Це твердження є дещо декларативним і не відповідає

дійсності. Головна причина такого стану справ полягає в тому, що для отримання житла необхідно перебувати на квартирному обліку в черзі для пільгових категорій громадян.

Зрозуміло, що забезпечуватись житлом повинні ті особи, які не мають житлової площі для проживання в певному місті. Відсутність житла в сиріт безпосередньо пов'язана з їх подальшим працевлаштуванням. У випадку, коли житла немає, сироти-випускники вимушені працювати на низькооплачуваних роботах, де роботодавець надає житло. Згідно з нещодавніми змінами в нормативно-правовій базі, на цю чергу можна стати лише в населеному пункті, де було надано відповідний соціальний статус.

Остання частина анкети включала запитання такої спрямованості, як підготовка студентів-сиріт до «виходу з ВНЗ». На питання про вміння готувати їжу позитивно відповіли 96%, прасувати вміють 97%, планувати власний бюджет – 86%, скласти меню свого харчування та закуповувати відповідні продукти – 16%.

Працевлаштування студентської молоді останніми роками взагалі стало вкрай складною проблемою. Підготовкою до виходу на ринок праці ВНЗ якщо і займаються, то дуже мляво. Адаптацію майбутнього фахівця до робочого місця треба починати ще зі студентських лав. Бази практик останнє десятиліття перебувають у кризовому стані, зрозуміло, тож тут багато чого треба поліпшувати.

Виходячи на сучасний ринок праці, 72% респондентів (на їх думку) вміють скласти резюме. Наскільки якісно вони це роблять – інше питання. Проблема полягає в тому, що 28% сиріт не розуміють: щоб працевлаштуватись, треба вміти якісно заповнити відповідні документи та чітко відповідати вимогам сучасного ринку праці.

Основним джерелом поповнення трудових лав є молодь, яка вступає в працездатний вік. Діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, – це невід'ємна частина української молоді, і поліпшення її освітнього рівня є вагомим чинником наближення якісних характеристик трудових ресурсів України до бажаних значень у найближчому майбутньому. Досить завищеною виглядає самооцінка студентів-сиріт щодо подальшого працевлаштування. Так, понад 50% сиріт покладають надії лише на власні сили. Інша половина респондентів вважає, що колишні вчителі, завучі, вихователі; заступники декана з виховної роботи, декан, ректор; викладачі випускових кафедр, профспілкові студентські організації та центри зайнятості будуть тими агентами соціалізації, які здатні сприяти соціальному становленню випускників.

Висновки. Ґрунтовно дослідивши стан соціалізації сиріт у ВНЗ України, можна зробити висновок, що існують проблеми, вирішення яких значною мірою поліпшить соціалізацію відповідних індивідів.

У результаті аналізу сфер життєдіяльності студентів-сиріт у ВНЗ визначено основних агентів соціалізації студентів-сиріт у ВНЗ, а саме: макроагентів (держава, суспільство, етнос); мікроагентів (сім'я, групи однолітків, різні організації); мезоагентів (групи людей, пов'язані національною ознакою; регіон, населений пункт, субкультура) тощо. З'ясовано, що залежно від мети дослідницького підходу можливі й інші класифікації; зокрема, можна розглядати агентів індивідуальної дії (кумири, ідеалізовані образи, піклувальники, куратори, викладачі, юристи, соціальні працівники тощо); агентів групової дії (заклади інтернатної опіки, ВНЗ, академічна група, оточення друзів, гуртки, секції, студентські гуртожитки, органи самоврядування, інші об'єднання); агенти інституціональні (освіта, економіка, релігія тощо); агенти неінституціональні (культура, мораль, молодіжна (студентська) субкультура, Інтернет, соціальні мережі, ЗМІ); агенти прямої дії (сім'я, близьке оточення (піклувальники, вихователі, друзі), освіта, заклади культури, дозвілля тощо); агенти непрямой дії (такі галузі, як політика, право, ЗМІ). Встановлено, що труднощі в процесі соціального становлення та розвитку молоді зумовлені неузгодженістю впливу агентів соціалізації на студента-сироту. Соціальна взаємодія основних агентів соціалізації не ставить за мету соціальне становлення студента-сироти, одержання необхідного обсягу знань, набуття вмінь і навичок та є

індикатором рівня соціалізації. Аналіз практик вітчизняних ВНЗ свідчить, що найбільш дієвими в підтримці сиріт на сьогодні є агенти соціалізації прямої й індивідуальної дії: піклувальники, соціальні працівники, вихователі з попередніх навчальних закладів.

Головною ж проблемою підтримки сиріт на сучасному етапі є неконтрольованість соціальної взаємодії сиріт з основними агентами їх соціалізації, особливо тими, які мають вести соціальний супровід, нести в собі виховну функцію (куратори академічних груп, заступники деканів з виховної роботи, представники студентського самоврядування, соціальні працівники), що призводить до несистематичного отримання знань та вмінь, поступового накопичення академічних заборгованостей тощо. Єдине, що спонукає посадовців звертати на сиріт хоч якусь увагу, – це страх можливої перевірки з боку контрольно-ревізійних та правоохоронних органів.

Також існує проблема із численними готівковими перерахуваннями коштів на банківські рахунки сиріт від ВНЗ. Цей факт, за умови відсутності вмінь та навичок їх правильно витратити й розподіляти, призводить до появи практик відходу від навчальної діяльності до форм позанавчального дозвілля, що, врешті-решт, позначається на успішності та подальшому перебуванні у ВНЗ. Експертні опитування показують, що практики застосування нормативно-правової бази повинні бути дещо видозмінені таким чином: отримання коштів на харчування мають зводитись на отримання талонів на харчування у студентських їдальнях; кошти, які виділяються сиротам на закупівлю одягу та взуття, також мають бути контрольованими ВНЗ тощо.

Нами виявлено такий факт: батьків поновлюють у правах, а «повнолітні сироти» продовжують отримувати «державні пільги», адже в практичній роботі не відпрацьовано механізму, зворотного надання статусу дитини, позбавленої батьківського піклування.

Є також окремі питання щодо соціальної підтримки осіб, які у віці після 18 років залишилися без батьків. Навіть коли студент під час навчання у ВНЗ став «біологічною сиротою», на практиці його юридично не можна називати сиротою, тому що він до повноліття не мав статусу дитини-сироти. Відповідно, перелік пільг у такому випадку значно скорочується, хоча студент фактично залишився без батьківської уваги. Надзвичайно важко відбувається вступ таких студентів на навчання для здобуття освітньо-кваліфікаційного рівня «спеціаліст» («магістр»), отримання матеріальної допомоги в збільшеному розмірі тощо, що, на нашу думку, істотно обмежує права цих осіб. Вважаємо, що є гостра необхідність розширення типології сиріт в Україні та, відповідно, введення додаткового соціального статусу з наданням цим студентам повного комплексу пільг з моменту смерті батьків.

Додатково подібною правовою колізією є той факт, що діти, згідно із Цивільним кодексом України, – це особи до 18 років; і немає жодного нормативно-правового документа в Україні, де було б зазначено, що молодь із числа студентів-сиріт після досягнення повноліття за умови продовження навчання зберігає за собою право на отримання державних пільг.

В рамках цього підрозділу нами розглянуто нормативно-правову базу, зокрема виявлено перелік пільг та гарантій студентам-сиротам, які навчаються у ВНЗ III–IV рівнів акредитації, з позиції їх соціальної ефективності. Основні питання життєдіяльності студентів-сиріт та студентів, позбавлених батьківського піклування, врегульовано на законодавчому рівні: передбачено забезпечення житлом, харчуванням, академічними (соціальними) стипендіями, різними заохоченнями, компенсаційними виплатами.

З'ясовано, що однією з головних соціальних проблем підтримки сиріт на сучасному етапі є неконтрольованість їх соціальної взаємодії з основними агентами соціалізації, особливо тими, які мають здійснювати соціальний супровід (куратори академічних груп, заступники деканів з виховної роботи, представники студентського самоврядування, соціальні працівники). Зазначене призводить до несистематичного одержання знань та набуття вмінь, поступового накопичення академічних заборгованостей. Встановлено, що чи не єдиним соціальним механізмом, що спонукає посадовців звертати увагу основних агентів соціалізації

на якість навчання та позанавчальну діяльність сиріт, є наявність соціального контролю з боку контролюючих органів.

Шляхом аналізу діючого законодавства виявлено перелік пільг та гарантій студентів-сиріт, які навчаються у ВНЗ III – IV рівнів акредитації.

Зі сторони соціально-правового аспекту особливих проблем не помічено, законодавець врегулював основні питання життя, проживання, право на соціальне забезпечення у вигляді пенсій по втраті годувальника, академічних (соціальних) стипендій, коштів на харчування, одягу та взуття, різних видів заохочень тощо.

Зазначені вище проблеми лежать у площині не лише соціально-правової допомоги, а й педагогічної, психологічної, медичної тощо. Як видно, сам по собі факт матеріальної підтримки сиріт не вирішує повною мірою соціального забезпечення. Додатково до цього напрямку роботи необхідно займатись комплексним супроводом із соціальною, педагогічною, психологічною складовими.

З моменту вступу необхідно розпочинати адаптувати абітурієнта-студента до нових умов навчання і проживання. Важливою є підтримка соціального працівника, який надасть і фахові консультації, і змістовні відповіді щодо особливостей навчання, при звичаювання, облаштування, утримання тощо. Реалізація такого підходу потребує комплексного та диференційованого підходу у здійсненні діяльності ВНЗ повинна будуватись на принципах гуманності усіх учасників соціального діалогу, метою якого є підготовка особистості до соціальної та професійної діяльності. В подальшому робота по змістовній соціалізації повинна будуватись із залученням студентів-сиріт до активної діяльності, розвитком культурологічного, мистецького та спортивного напрямків. Одним із головних критеріїв роботи є встановлення чіткого двостороннього контакту зі співробітниками, які відповідальні за ведення виховної роботи у ВНЗ, представниками професорсько-викладацького складу, органами студентського та місцевого самоврядування тощо.

Виявлено безпосередній зв'язок особливостей соціалізаційних процесів у сиріт, які навчаються у вищих навчальних закладах, з характером дисфункційних процесів, наявних на попередніх стадіях соціалізації. Оскільки сироти й особи, позбавлені батьківського піклування, проживали певний (більший чи менший) час поза сім'ями своїх біологічних батьків, засвоєння соціальних норм та досвіду відбувалося в них інакше, ніж у решти однолітків, а відповідно, й інтеріоризовані норми, цінності та орієнтації не завжди відповідають вимогам навчання у вищій школі. Зазначене зумовлює трансформацію ролі держави: вона має не просто забезпечити доступ сиріт до здобуття вищої освіти, а й своєчасно створити умови для передачі їм необхідного соціального досвіду, знань, навичок для їх якісного навчання та соціального становлення загалом.

Для реалізації цього завдання необхідний перехід від об'єкт-суб'єктного підходу, у межах якого студенти-сироти відіграють здебільшого пасивну роль у процесі соціалізації, до суб'єкт-суб'єктного, в якому вони є активними учасниками процесу власної соціалізації, причому не лише адаптуються до соціуму, а й за рахунок включення до відповідних соціальних практик стають активними учасниками власного становлення, самовизначення, самореалізації, самоствердження, здатними ініціювати певні зміни соціальних норм.

Водночас дані досліджень вказують на те, що недоліки в соціалізації студентів-сиріт, які не були вчасно усунуті, призводять до актуалізації відтермінованих проблем у випускників, котрі після закінчення ВНЗ стикаються одночасно із житловими проблемами та відсутністю роботи; до того ж часто погіршує стан справ невідомий вибір спеціальності. Доведено, що зазначене викликає ексклюзію на етапі вступу в доросле життя, породжуючи низку складних соціальних проблем у таких осіб.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Вихованці інтернатів про себе і своє життя / Укр. ін-т соц. досл., К.: Б.в. Кн.1.-2000.-134с.
2. Знайти себе: життєві історії випускників інтернатів /Укр. ін-т соціальних досліджень.-К.: Укр. ін-т соц. досліджень., 2001, - 201с.
3. Національний звіт «Зведена III та IV періодична національна доповідь про реалізацію Україною положень Конвенції про права дитини».-К.: Державний ін-т розвитку сім'ї та молоді, 2007.-181с.
4. Опіка над дітьми: сім'я і держава. Вплив інституційної форми виховання на розвиток дітей (моніторинговий звіт)/Річард Картер.-К.: Логос, 2005. – 88с.
5. Ромовська З.С. Сімейний Кодекс України, науково-практичний коментар: із змінами та доповненнями станом на 1 вересня 2008 р./Зорислава Ромовська.-3-є вид., перероб. і доп..-К.: Правова єдність, 2009.-432с.
6. Статистичний збірник «Захист дітей, які потребують особливої уваги суспільства / [Укл. І.В. Калачова]. – К.: 2016. – 79 с.
7. Студент у законодавчому просторі вищої освіти: Зб. нормативно-правових актів / [Укл. В.Д. Шинкарук, Н.Б. Шуст, С.М. Романюк та ін.].-К.: Знання України, 2008.-410 с.

Лисенко Елена Васильевна – доктор социологических наук, профессор кафедры философии, социологии и менеджмента социокультурной деятельности, декан историко-философского отделения Государственного учреждения «Южноукраинский национальный педагогический университет имени К.Д.Ушинского»

УДК 32.001.76:316.3(477)

**ПОЛИТИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА НАСЕЛЕНИЯ УКРАИНЫ: СОСТОЯНИЕ,
ИЗМЕНЕНИЯ ПОСЛЕ ЕВРОМАЙДАНА**

Статья посвящена анализу состояния политической культуры населения Украины и выявлению изменений в украинской политической культуре после Евромайдана (2013-2014). Политическая культура проявляет себя через совокупность стойких форм политического сознания (представлений, ценностей, установок, ориентаций, стереотипов) и видов политического поведения, отражающих реакцию граждан общества на политическую жизнь, политические институты и процессы, политическую систему в целом. Рассмотрены некоторые существенные характеристики и последние изменения украинской политической культуры на основе данных социологического мониторинга Института социологии НАН Украины, результаты социологических исследований Киевского международного института социологии в контексте анализа политической компетентности, политических ценностей и установок, форм политического участия украинцев.

Ключевые слова: политическая культура, украинская политическая культура, политическая компетентность, политические ценности, патерналистские установки, политическое участие.

**ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ: СТАН, ЗМІНИ ПІСЛЯ
ЄВРОМАЙДАНУ**

Стаття присвячена аналізу стану політичної культури населення України та виявлення змін в українській політичній культурі після Євромайдану (2013-2014). Політична культура проявляє себе через сукупність стійких форм політичної свідомості (уявлень, цінностей, установок, орієнтацій, стереотипів) і видів політичної поведінки, що відображають реакцію громадян суспільства на політичне життя, політичні інститути і процеси, політичну систему в цілому. Розглянуто деякі сутнісні характеристики та останні